

УДК 94 (477) “1909/1912”

3 – 11

Наталія ЗАХАРЧИН

**СТАВЛЕННЯ ПАРТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІВ
ТА ЇЇ ДРУКОВАНИХ ОРГАНІВ ДО ПРОЕКТУ
СТВОРЕННЯ ХОЛМСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1909 – 1912 рр.**

Стаття присвячена виділенню Холмщини і Підляшшя з Царства Польського в окрему Холмську губернію. Законопроект про Холмську губернію опинився на вістрі гострих політичних дискусій між різними політичними течіями на поч. ХХ ст. Виступи депутатів від конституційно-демократичної партії у Третій Державній Думі, політична полеміка на шпальтах кадетської преси дають змогу дослідити сприйняття холмського питання ліберально-демократичною думкою Російської імперії початку ХХ століття.

Ключові слова: Холмщина, Підляшшя, Холмська губернія, конституційні демократи.

Холмщина і Підляшшя, які на початку ХХ ст. були заселені українською людністю, неодноразово опинилися у центрі боротьби за їхню державно-територіальну приналежність. Тоді ж, у ХХ ст., розгорілася гостра політична боротьба між правими правлячими силами Росії і польськими політичними колами стосовно державно-національної віднесеності регіону.

Державна Дума, громадсько-політична думка Російської імперії були охоплені полемікою стосовно етнографічного характеру краю, його історії та майбутнього.

Актуальність обраної теми зумовлена недослідженістю холмського питання сьогодні: в українській історіографії вона не мала належного висвітлення. Якщо окремі події історичного розвитку Холмщини і Підляшшя початку ХХ ст. все ж піднімалися науковцями, то позиція громадсько-політичної думки Російської імперії стосовно створення Холмської губернії, національного

© Захарчин Наталія, 2010

життя і правового статусу Холмщини та Підляшшя, на жаль, не привернули до себе належної уваги дослідників. Тому метою інакшої статті є висвітлення бачення ліберальним політичним табором Росії, представленого у статті партією конституційних демократів, виділення Холмщини і Підляшшя в окрему Холмську губернію у межах Російської імперії. Дослідження послужить справі глибшого вивчення історії Холмщини і Підляшшя 1909 – 1912 рр. та тої масштабної суспільно-політичної боротьби, що розгорнулася навколо холмського питання.

25 листопада 1911 року в Третій Державній Думі Російської імперії розпочалося обговорення законопроекту “Про виділення зі складу губерній Царства Польського східних частин Люблінської і Сідлецької губерній з утворенням з них особливої Холмської губернії”. Питання про створення Холмської губернії піднімалося не вперше. У другій половині XIX ст. переважна більшість урядовців відхиляла ідеї відокремлення краю. Однак революційні події 1905 – 1907 рр. у Російській імперії зумовили непередбачувані зрушення у Холмщині і Підляшші. Та частина колишніх уніатів, яка перебувала у стані т.зв. “упорствующих”, майже повністю перейшла у римо-католицтво. Саме через ці події Холмське Свято-Богородицьке Братство створює спеціальну комісію для розробки відповідного законопроекту і наполегливо просуває його урядовими коридорами.

Суть урядового законопроекту, який було передано 19 травня 1909 р. для опрацювання в Комісію законодавчих пропозицій і на висновок Комісії по місцевому самоуправлінню, зводилася до наступного. Зі східних повітів Люблінської і Сідлецької губерній створювалася нова Холмська губернія. До неї мали увійти Білгорайський, Влодавський, Грубешівський, Томашівський і Холмський повіти. Внаслідок цього Сідлецька губернія в адміністративному плані скасовувалася, а її західні повіти передавалися Люблінській губернії. Кордони майбутньої губернії визначалися спеціальною картою. Для обґрунтування виділення цих територій у 1909 – 1911 рр. було здійснено спеціальний урядовий перепис населення Холмщини і Підляшшя. За ним визначалася чисельність православного, а

також населення, яке розмовляло “русской” мовою. Частина повітів, що залишалися поза межами кордонів новоутвореної Холмської губернії, розподілялися поміж повітами інших губерній.

У загальному порядку управління вона передавалася київському генерал-губернатору, в судовому – приєднувалася до округу Київської судової палати. Комісія внесла в урядовий законопроект ряд поправок, які не мали принципового значення.

Основна ідея доповідача по законопроекту, представника “Русской национальной фракции” Д.Чихачова зводилася до того, що чисельність “російського” (тобто українського) населення у краї треба визначати не за релігійною ознакою, на чому наполягали поляки, а за етнографічним принципом. Католик ще не поляк, важливо його етнічне походження – така була головна думка. “Поза сумнівом, – доводив Чихачов, – одним фактом переходу з православ’я в католицизм російська народність жодним чином втрачатися не може”. Посилаючись на академіка А.Соболевського і перепис 1897 р., Чихачов робив висновок, що “російська народність” у Холмському краї переважає, складаючи 450 тис. осіб [2, 706].

Проти виділення Холмщини і Підляшшя в окрему губернію виступила в Думі Конституційно-демократична партія. Це було заявлено відразу після пропозиції направити законопроект у комісію законодавчих пропозицій та для висновку у комісію з місцевого самоврядування [1, 1445].

Один із кадетських депутатів від Санкт-Петербурга Ф.І.Родичев в одній із своїх перших промов, захищаючи права польської нації на самовизначення, звернув увагу і на українське питання. “Якщо в Холмському краї виникне простонародний національний рух проти польських землевласників, він піде під іншим прапором, він піде під прапором українства. Якщо судилося виникнути цьому національному рухові, то всі ваші зусилля будуть безплідні. Я вважаю, що в врешті-решт наступить час і для нього, і не в нашій владі запобігти йому” [2, 3170].

Депутат наголошував на негативній ролі гонінь і утисків будь-якої національності. На думку Ф.І.Родичева, проект передбачає гоніння вже не на українське, а на польське населення. Однак такі дії урядових кіл призведуть лише до протилежних результатів – до полонізації краю. “Якщо ви

насправді хочете піднести населення Холмського краю, піднести селянство в його розвитку, в його самосвідомості, тоді не вашими шаблями біду рубати, не вашими знаряддями це робити. Введіть демократичне самоуправління – це перший засіб” [3, 2055]. Мотивуючи своє заперечення законопроекту, Ф.І.Родичев говорив і про те, що для селян у Царстві Польському наявні набагато кращі умови існування, ніж у всій Російській імперії. У Польщі поміщики зрівнені у правах з іншими верствами населення на місцях, а в Росії вони є привілейованими особами.

Так само в другій своїй промові Ф.І.Родичев нагадував, що населення Холмщини не є польським і не є “русским”. “Пам’ятайте, тут існує підміна понять і пам’ятайте, що в ім’я російського унітаризму українська мова і культура ... переслідувалися і переслідуються. Ви замість польського пригнічення... в цьому місці вводите вельми реальне пригнічення української народної самосвідомості і зародків української культури. Пам’ятайте, що з ними боротися не можна” [3, 2057].

Під час постатєвого голосування проекту Ф.І.Родичев залишався при своїй думці. Він виступив проти утисків польської мови, проти заборони католицьких свят, оскільки, як він вважав, католиків, за статистикою, є більше, ніж православних. Він, як і його однопартійці, виступив проти законопроекту.

Крім Ф.І.Родичева, українське питання у зв’язку із Холмщиною було розглянуте ще двома кадетськими ораторами: А.І.Нікольським (Одеса) та І.В.Лучицьким (Київ).

А.І.Нікольський, зокрема, звернув увагу на те, що в комісії, де обговорювався законопроект, не було жодного представника з українців. І це незважаючи на те, що за урядовою статистикою, більшість населення Холмщини становлять українці. На відміну від націоналістів і діячів польського кола, він стверджував, що повної істини немає ані на тій, ані на другій стороні, що “істина лежить десь поза аргументацією як поляків, так і націоналістів, які пред’являють хазяйські права на Холмський край [3, 1823]”. Розуміючи, – повідомляв А.І.Нікольський, – що більшість населення Холмського краю становлять українці, “хоча б і полонізовані, або, можливо, і русифіковані, але все ж-таки по крові українці [3, 1823]”, він для вияснення проблеми звернувся за допомогою до професора Львівського університету М.С.Грушевського, професора

Новоросійського університету І.А.Линниченка, професора Санкт-Петербурзьких вищих жіночих курсів О.Я.Єфименко, до інших приватних осіб. Своє звернення він аргументував тим, що названі особи були знавцями та ідеологами, а також істориками українського народу. За словами О.І.Нікольського, більшість із них вбачають у польській нації експлуататорів і поневолювачів як в економічному, так і в духовному аспекті. Однак, визнаючи правильним виділення Холмської Русі з Царства Польського, всі вони наголошують, що виділення слід здійснити не у такому вигляді, як пропонується в законопроекті, і не в даний час. Лише М.С.Грушевський схиляється на користь негайного виділення [3, 1825].

О.І.Нікольський закінчив свою промову побажанням Державній Думі подивитися на законопроект про виділення Холмщини і Підляшшя в окрему Холмську губернію з точки зору Михайла Грушевського.

Слід зазначити, що ще у 1907 р., як тільки холмське питання стало предметом полеміки між польським та російським політичними таборами, український вчений виступив з книжкою “За український маслак”. У цій праці Михайло Грушевський показав тенденційний характер як російських, так і польських національних демократів, що були противниками вилучення Холмщини та Підляшшя з Царства Польського. Також він критикував як кон’юнктурну позицію кадетів, які, зокрема, стверджували добровільний перехід у 1905 р. уніатів регіону у римо-католицтво. Конституційні демократи, на думку М.Грушевського, просто не бажали погіршувати відносини з поляками. Вони оцінювали справу тільки з погляду російської національності, не враховуючи потреб “тих, чийі кості й шкура іде на торг тої високої політики” [5, 7].

Інший кадетський депутат І.В.Лучицький заявляв у Державній Думі, що перед розглядом питання передовсім потрібно було дослідити, чи бажає населення Холмщини і Підляшшя виділення з Царства Польського. І цей депутат привертав увагу до українського питання у краї. “Що було зроблено для того, щоб гарантувати права “малоруського” населення ? – запитував він. І сам же відповідав: прав не надано, опитування населення не проведено. “Якщо завтра ця Холмщина буде виділена, то питається, що ж буде з цим малоруським

населенням? Хіба є в законопроекті хоча б невеликий натяк на те, що інтереси цього населення в тій, або іншій мірі будуть забезпечені? Хіба є тут постанова відносно проповіді на малоруській мові, зрозумілій населенню, створення шкіл, в яких мають вчити на малоруській мові?” [3, 467]. Таких прав законопроектом не передбачалося. Це означало, на думку І.В.Луцицького, що уряд має на меті пряме і повне обрусіння краю. Отже, оскільки законопроект не дає гарантій меншості (українцям – *Н.З.*), говорив І.В.Луцицький, він за нього голосувати відмовляється [3, 469].

Дещо з інших міркувань виступав проти законопроекту конституційний демократ О.Ф.Бабяньський. Він називав законопроект останнім актом національної політики, за яким передбачається “захоплення сильними того, що належить слабким ... у пожертву одній половині населення приноситься друга половина” [3, 333], якою є на Холмщині польська нація. Зазначені в законопроекті причини ополячення краю – поміщицькі економії, існування таємних шкіл та костьолів депутат заперечував [3, 334]. Виділення Холмщини і Підляшшя з Привіслянського краю призведе, на його думку, лише до боротьби між окремими частинами населення. “Це буде назавжди непримиренна ненависть” [3, 344].

Центральне друковане видання партії конституційних демократів “Речь” почала видаватися у 1906 р. як орган партії та її політичних однодумців. Статті, надруковані в газеті, часто перегукувалися з виступами кадетських депутатів у Державній Думі. Для критики законопроекту кадетська “Речь” використовувала і деякі формальні порушення, що їх допустили укладачі документу. Мовляв, законопроект не був достатньо підготовлений. Попередні законопроекти мали 50 друкованих примірників, а Холмський – лише один, і то в рукописному варіанті. Найбільше такою спішкою, на думку “Речи”, були вражені польські депутати. В інтерв’ю газеті польські депутати, зокрема депутат польського кола Володислав Жуковський, наголошували, що на Холмщині і Підляшші живуть 350 тисяч поляків, що проти відокремлення виступали попередні генерал-губернатори Привіслянського краю [8, 4]. Дуже гостро кадети виступали проти пункту законопроекту, що передбачав зміну календаря. “Сотні років святкуються там польські свята за григоріанським

календарем (західним). І ось Державна Дума скаже полякам: від сьогодні святкуйте свої свята не разом з Варшавою, а водночас з Москвою [8, 4]”. Хіба можна таке проектувати без згоди Папи Римського, і крім того, як на це подивляться 350 тисяч поляків? Газета звертала увагу і на те, що у законопроекті не було достовірних статистичних підрахунків населення [6, 1].

Проти відокремлення Холмщини і Підляшшя виступав на сторінках “Речи” професор О.Л.Погодін. Він висловлював сподівання, що законопроект, буде відхилений і не відбудеться “ломки”, бо не зрозуміло, “в ім’я чого і на користь кого” вона має відбутися [7, 2]. А, якщо законопроект приймуть, то це лише погіршить російсько-польські відносини.

Проти законопроекту виступив інший автор і дописувач “Речи” Микола Дубровський. Він зробив висновок, що всі погрози ініціаторів законопроекту польському католицькому духовенству аж ніяк не вплинуть на останнє. Через такі погрози, а також утиски католицького духовенства, його сили не ослабнуть. Так само насильства над уніатами можуть у них лише “посилити моральну привабливість польського духовенства”, і тим самим прихилити їх на протилежний православ’ю бік [5, 3]. Саме цим пояснюються дотеперішні впливи католицького духовенства, яке, незважаючи на утиски і власні невеликі матеріальні достатки, вже добилося значних успіхів.

Спостерігаючи за думськими дебатами, “Речь” в зрештою змушена була погодитися з фактом, що після порозуміння між такими непримиренними опонентами у Думі, як Гучков та Пуришкевич, прихильникам законопроекту – правим фракціям – немає чого боятися. Законопроект буде прийнятий. Однак, “переможці моменту так спокійні і впевнені у собі, що їм вже мало простої бесіди. Вони дозволяють собі розкіш тонкого знущання”, ставлячи (на розгляд – *Н. З.*) перед Холмським законопроект про міське уложення у Царстві Польському. Цим вони розраховують залучити на свій бік націоналістично настроєних польських депутатів Думи [9, 2]. Так і сталося – вже у першій своїй заяві Польське коло заявило, що, хоч у багатьох містах Царства Польського євреї є більшістю, воно вважає “ці міста польськими [9, 2]” і не заперечує проти обмежень прав євреїв. Ця заява поставила, на думку “Речи”, польських депутатів на позиції російських націоналістів у Холмському

питанні. Незважаючи на те, що більшість населення у Холмщині і Підляшші становлять поляки, польські депутати визнавали регіон російським. “Речь” кваліфікувала такі заяви як шовіністичні, що стоять на рівні “великоруського” шовінізму [9, 2].

Один дописувач газети – Олександр Стахович особисто відвідав регіон восени 1911 р. і на основі побаченого та почутого прийшов до думки, що ініціатором виділення Холмщини і Підляшшя є лише одна людина. “Для мене повністю очевидно, що єпископ Євлогій проявив так багато енергії та наполегливості виключно внаслідок природнього роздратування і гіркої образи, яку православне духовенство краю відчуло у 1905 р.” [13, 2]. Євлогія, мовляв, зовсім не турбували потреби місцевого населення, але його енергійна агітація за законопроект викликала у населення надії на щось краще [14, 2]. Насправді ж, твердив О.Стахович, народ Холмщини і Підляшшя не бачив причин відокремлення. Більше того, пам’ятаючи насильницьке навернення на православ’я у ХІХ ст., він побоюється повторення подій. І причиною створення окремої Холмської губернії зовсім не є прагнення місцевого люду захиститися від польського засилля. Вона випливає із боротьби в регіоні між вищою польсько-католицькою культурою і російсько-православною. “Результатом цієї боротьби стало національне засліплення, роздратування і озлоблення, викликане ображенням самолюбством руського православного духовенства, яке спонукало голову його, єпископа Євлогія, так наполегливо добиватися виділення Холмщини” [13, 2].

Один висновок “Речи” був правильним: і противники, і прихильники законопроекту бачили у ньому лише свої політичні інтереси [10, 2]. Межею виділення Холмщини і Підляшшя для російських націоналістичних сил є те, щоб “створити символ своєрідної державності, помахати націоналістичним прапором і дати роботу патріотичним барабанам” [12, 2]. Хоч раніше, за задумом П.Столипіна, законопроект мав практичну ціль, що передбачала припинення історичних зв’язків регіону із Польщею. З часом, однак, він змінив свою форму на демонстративну. Прийняття його в такому вигляді нікому не потрібне [11, 2].

Холмське питання відстоювала інша московська газета – “Русские ведомости”. У 1868 р. газета була заснована як орган ліберальної московської професури, але вже у 1905 р. стає органом правого крила кадетів.

Внесення законопроекту на розгляд Державної Думи оцінювалося газетою як неактуальне, бо є більш важливі “органічно” потрібні для Росії законопроекти, що потребують розгляду. Законопроект нічого не дає для польського населення Холмщини і Підляшшя. “Зрозуміло, що він направлений не на користь поляків, але набагато менше зрозуміло, чиї інтереси він захищає” [13, 2]. Принаймні для місцевого населення, яке не належить до польської нації, він, за оцінкою “Русских ведомостей”, нічого суттєвого принести не може. Висловлювалось здивування, що законопроект підтримують українські кола. Мовляв, створення Холмської губернії не допоможе у розвитку української культури. Якщо українські кола в цьому зацікавлені, то слід було б робити втручання радше у регіонах, де проживає більшість українців: “...здавалося б, забезпечення цих інтересів повинно виявитися перш за все не тут, а у районах, заселених суцільно малоросами” [13, 2], бо саме в таких районах найбільш яскраво виявив себе російський націоналізм, обмежуючи українців у всьому – і у мові, і у літературі, школі. Виділення Холмщини і Підляшшя, коли й передбачає захист інтересів, то хіба це інтересів чиновників, які займають тут нові посадові місця. Нову бюрократичну армію, як і завжди буде годувати русифікаційна політика уряду [13, 2]. Газета апелювала до міфічних колишніх урядових осіб, які нібито в минулому відмовлялися від таких змін і виступали проти створення губернії передовсім через великі матеріальні витрати. Велика небезпека прихована також у тому, що схвалення законопроекту викличе “розпалювання національної ворожнечі і поглиблення тої прірви, яка фатально розділяє Царство Польське і решту Росії” [13, 2]. Той факт, що фракція октябристів у Державній Думі об’єдналася із депутатами націоналістичного спрямування і обидві фракції виступають за створення Холмської губернії, призведе зрештою до важкого удару “справі польсько-російського зближення [13, 2]”.

Отже, при обговоренні законопроекту про створення Холмської губернії у Третій Державній Думі Російської імперії

партія конституційних демократів одна з небагатьох закликала враховувати українське питання. Але, виступаючи за самовизначення українців, кадети безпідставно заперечували пригнічення українського населення панівними колами поляків і колонізаційні процеси в регіоні; очевидно, з тактичних міркувань виставляли себе прихильниками польської культури і нації, лякали, що створення губернії буде також сприяти порушенню свободи релігійних вірувань польського населення Холмщини і Підляшшя. Кадетська преса в основному була співзвучною з промовцями від партії конституційних демократів у Думі. І все ж “Речь” неприхильно оцінювала підтримку своєю партією польських депутатів у Державній Думі. Орган кадетів констатував, що польські депутати ставляться до законопроекту з націоналістичних позицій рівно ж, як і більшість російських. “Звичайно, польський націоналізм “Речью” перетравлюється легше, ніж націоналізм російський, – іронізував над “Речью” “Голос Москвы”, – але... все-ж таки неприємно” [15, 2].

Слід зазначити, що історія Холмщини і Підляшшя, які на початку ХХ ст. були заселені українським етносом, на наш погляд, потребує подальшого поглибленого вивчення у розглянутому напрямі. Перспективним може стати вивчення різних позицій депутатів Державної Думи у їхньому ставленні до виділення Холмщини і Підляшшя з Царства Польського.

Джерела та література

1. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия вторая. – С-Петербург, 1908 – 1909. – Ч. 4.
2. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия пятая. – С-Петербург, 1912. – Ч. 1.
3. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия пятая. – С-Петербург, 1912. – Ч. 2.
4. Грушевський М. За український маслак. – К., 1907. – 20 с.
5. Дубровский Н. Польское духовенство и русский национализм // Речь. – С-Петербург. – 1911. – № 295. – 27 октября.
6. Итоги 1910 года // Речь. – 1911. – № 11. – 1 января.
7. Погодин А. Из новой литературы по Холмскому вопросу // Речь. – 1911. – № 8. – 9 января.
8. Поляки и Холмская Русь // Речь. – 1909. – № 126. – 10 мая.
9. Речь. – 1911. – № 324. – 25 ноября.

10. Речь. – 1911. – № 326. – 28 ноября.
11. Речь. – 1912. – № 54. – 25 февраля.
12. Речь. – 1912. – № 20. – 21 ноября.
13. Русские ведомости. – 1911. – № 272. – 26 ноября.
14. Стахович А. Холмский вопрос // Речь. – 1911. – № 326. – 27 ноября.
15. Холмский вопрос // Голос Москвы. – 1911. – № 274. – 29 ноября.

Захарчин Наталия. Отношение партии конституционных демократов и ее печатных органов к проекту образования Холмской губернии в 1909 – 1912 годах. Статья посвящена выделению Холмщины и Подляшья из Царства Польского в отдельную Холмскую губернию. Законопроект об образовании Холмской губернии оказался в центре острых политических дискуссий между разными политическими силами в начале XX века. Выступления депутатов от конституционно-демократической партии в Третьей Государственной Думе, политическая полемика на страницах кадетской прессы позволяют исследовать восприятие Холмского вопроса либерально-демократической мыслью России нач. XX ст.

Ключевые слова: Холмщина, Подляшье, Холмская губерния, конституционные демократы, Государственная Дума.

Zakharchyn Natalia. The attitude of the party of constitutional democrats and their press to the project of the establishment of the Kholm province 1909 – 1912. The bill of the establishment of the Kholm province became the subject of heated political discussions among different political movements at the beginning of the 20th century. The speeches and statements of the representatives from the Constitutional Democratic Party at the State Duma gave us the chance to investigate the perception of the Kholm issue by liberal-democratic public in Russia at the beginning of the 20th century. A number of publications by the party's newspaper "Rech" were devoted to the idea of the establishment of the separate Kholm province.

Key words: Kholmschyna, Pidliashia, Kholm province, constitutional democrats.

